

Як заохотити учня до читання

Анатолій Фасоля,

кандидат педагогічних наук,

науковий керівник лабораторії

особистісно зорієнтованого навчання

української літератури Рівненського ОІППО

Спочатку уточнимо: а про яке читання, власне, йдеться? Науково-популярної літератури? Підручника? Коміксів? Періодики? Художньої? З якою метою: знайти інформацію? Розважитися? Одержати відповідь на смислосубтєві питання? Прагнемо насолодитися спілкуванням із цікавим співрозмовником, майстерністю автора? Здебільшого нарікання словесників про нехіль до читання стосуються осягнення учнем художнього твору як естетичного явища.

Сучасна методична наука (О. Ісаєва, О. Куцевол, Г. Токмань, В. Уліщенко та ін.) спрямовують увагу вчителя на діалогічне прочитання тексту, роботу із суб'єктивним досвідом школяра. Справді, забезпечивши зміщення акцентів із відтворення фактуальної інформації ("Що відбувається?", "Хто діє", "Що робить?" тощо) на її осягнення й осмислення ("Чому робить?", "Як це зображено?", "Чому саме так?", "Що хоче сказати читачеві автор?", "Що я візьму для себе з прочитаного?" тощо), підвівши учня до діалогу з автором, героями, самим собою, вчимо його розглядати твір як естетичний феномен, спираючись на суб'єктивний досвід, відштовхуючись від нього, ідучи від читача до твору і повертаючись назад, збагачені досвідом героїв, розв'язуючи порушені на початку розмови проблеми з урахуванням висновків персонажів, одержуємо потужний стимул активізації читацької діяльності.

Однак реалізація цих підходів на практиці дається складно. По-перше, тому, що програма з української літератури так і залишається предметно- і знаннеорієнтованою. По-друге, учитель не завжди враховує, що формування читацьких умінь — процес довготривалий, і сподіватися на швидке "прозріння" чи раптове "осяяння" учня, для якого "краса художнього слова" лише словосполучення, не варто (воно хоча й можливе, але радше як виняток, який, як відомо, підтверджує правило). Потрібна копітка праця, потрібен час, а значить, **необхідна мотивація**, яка спонукала б до читання у період до відкриття "таїни слова".

Члени лабораторії особистісно зорієнтованого навчання української літератури Рівненського ОІППО переконані, що такою спонукою може стати бажання... бути успішним у житті. Людина завжди прагне самореалізації, і навіть для учня, який не любить, не хоче, не бачить смислу в читанні художньої літератури, зрозуміло, що стати успішним у будь-якій сфері не можна без умінь визначати мету, ставити цілі, планувати й організовувати діяльність, здійснювати, відрефлексовувати й оцінювати її, вносити, за потреби, корективи. Усвідомивши це, він починає вчитися керувати своїм навчанням. А оскільки це здійснюється на матеріалі літератури, мимоволі включається у процес його засвоєння і освоєння. І вже не вчитель "іде" до учня (індивідуалізація в умовах наповнюваності класів 30—35 учнів малореальна), а він сам "іде до себе", стаючи суб'єктом читацької діяльності і читацького самотво-

рення. Зрозуміло, що в цей час учитель усіляко заохочує школяра, "навертає" його до книжки, пропонує цікаві завдання, демонструючи, яким цікавим може бути пошук таємниць тексту.

Досвід реалізації цих підходів представлено у посібнику **"Формування суб'єктності учня-читача в умовах особистісно зорієнтованого навчання. Планування та моделювання уроків української літератури у 5 класі. I семестр"** (Рівне, 2013). Пропонуючи читачам журналу фрагменти календарного і поурочного планування (подальші подачі у наступних числах), звернемо увагу на кілька важливих моментів.

Для здійснення читацького самотворення учень повинен:

- мати певні теоретичні знання: змісту понять "читач", "текст", "читацька діяльність", "діалог із текстом", "вміти читати", "ідеальний читач"; видів читання; типи читачів; переліку читацьких якостей;

- усвідомлювати свої читацькі якості, здібності, потреби, нахили тощо ("Я-читач реальний");

- мати сформований образ ідеального читача і бажаний рівень власного читацького розвитку ("Я-читач ідеальний", "Я-читач бажаний");

- володіти необхідними знаннями і вміннями саморегуляції читацької діяльності (управлінським циклом);

- уміти відрефлексувати своє становлення як читача, проектувати себе;

- бути активним, ініціативним, цілеспрямованим, позитивно мотивованим на читання, досягнення вищого рівня сформованості читацьких умінь і навичок.

Як бачимо, йдеться не лише про засвоєння предметного змісту, оволодіння певними предметними вміннями, а й самопізнання, формування умінь дізнатися щось про самого себе, прожити, пережити й усвідомити пов'язані з навчанням внутрішні зміни, виробити здатність осмислювати себе як читача: навчитися визначати смисл власного читання, планувати його, організувати (обирати, залежно від мети, ті чи інші читацькі стратегії), рефлексувати й оцінювати. Відповідно, учитель вносить зміни до змісту літературної освіти, структури уроку, номенклатури типів занять, передбачає послідовне оволодіння теоретичними знаннями (про сутність читання, читачів: що означає бути гарним читачем, існуючі класифікації читачів тощо; про себе як читача: який я читач? яким я хочу бути читачем? навіщо це мені? як досягти цього?), забезпечує вироблення практичних умінь (читацьких, оргдіяльнісних, в т.ч. саморефлексії себе як читача), пропонує, окрім спрямованих на засвоєння предметного змісту, спеціальні вправи, завдання і запитання на фіксацію, аналіз і вербалізацію емоційних станів суб'єктів читацької діяльності, вироблення загальнонавчальних, зокрема організаційно-діяльнісних, умінь.

Автори методичних розробок, кажучи словами М. Шагінян, **вчать вчитися читати**.

Уже на першому уроці учні шукають разом з учителем відповіді на запитання: "Для чого потрібно вивчати літературу?", "Що це означає — гарний читач?", "Як зрозуміти вислів, що читання — це діалог з твором?", "Якщо читання — спілкування з письменником, то яка його мета?".

На заключному — рефлексивно-оцінювальному — етапі уроку літератури розмірковують на лише про те, що вони вивчили, а й аналізують свою діяльність і почуття:

- Що ми робили сьогодні на уроці?
- Що дізналися нового: про літературні твори? Про себе як читачів?
- Що зацікавило на уроці?
- Чи сподобалось працювати? Чому?
- Чи змінилася ваша думка про мистецтво взагалі і літературу зокрема порівняно з початком уроку?
- Які висновки ви зробили після цього уроку?
- Про що хотілося б дізнатися більше?

— Чи досягли ви поставленої мети?

Особистісно зорієнтований урок має свою структуру: *мотиваційний етап*, де відбувається емоційне налагодження співпраці, актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань учнів; *етап цілевизначення і планування* (учні оволодівають уміннями ставити цілі і планувати свою читацьку діяльність); *етап опрацювання навчального матеріалу* (предметна і загальнонавчальна діяльність, що перемижується рефлексивно після окремих етапів), *рефлексивно-оцінювальний етап* (аналіз і оцінювання процесу, результату діяльності і пов'язаних із цим почуттів, співвіднесення досягнутого і запланованого, визначення особистісних смислів вивченого, оцінювання свого читацького розвитку).

Тут, власне, маємо говорити про дидактичну структуру, яка, як підкреслюють учні, "виступає у вигляді загального припису, загального алгоритму уроку" (П. Підкасистий), регулюючи діяльність вчителя. Перелік методів, прийомів, видів учнівської діяльності зазначається у методичній підструктурі заняття, яка є динамічною, що забезпечує учителю можливість творчого підходу до планування і проведення заняття. Рухливими є межі і між макроетапами (скажімо, учитель актуалізує суб'єктний досвід на прикладі нового навчального матеріалу; проведення рефлексії й оцінювання результатів навчальної діяльності може бути домашнім завданням та ін.).

Досвід упровадження особистісно зорієнтованого навчання засвідчує необхідність розширення типології уроків літератури, виокремлення у ній, окрім звичних для вчителя типів, — засвоєння нових знань, формування умінь; застосування знань і вмінь; узагальнення і систематизації знань, закріплення умінь; контролю знань, умінь і навичок — урок ціле- і смислевизначення щодо вивчаного матеріалу та урок оцінювання і корекції навчальної діяльності.

Дидактична мета уроків ціле- і смислевизначення щодо вивчаного матеріалу — орієнтаційно-мотиваційна. На основі ознайомлення зі змістом вивчаного матеріалу на тему/семестр/рік (подається блочно), пропонуваними цілями, учні визначають власні пріоритети, смисли, бажаний рівень навчальних досягнень щодо розвитку читацьких умінь, освоєння матеріалу тощо.

Дидактична мета уроків "оцінювання і корекції навчальної діяльності" — рефлексивно-оцінювальна. Цей тип нагадує уроки контролю знань, умінь і навичок. Однак є суттєва різниця. Відрефлексовуються й оцінюються не лише предметні, а й надпредметні, зокрема оргдіяльнісні, уміння. Учитель упродовж вивчення теми (семестру, навчального року) відслідковує формування здатності учня до самоорганізації, самонавчання, формує необхідні рефлексивні й оцінні вміння. Відтак необхідним є зіставлення запланованого і досягнутого, визначення причин неуспіху чи запоруки успіху, що стане "відправною точкою" для планування наступного етапу навчання. Наголосимо, що в системі особистісно зорієнтованого навчання уроки цього типу відіграють особливу роль, адже вироблення рефлексивно-оцінювальних умінь є однією з умов розвитку суб'єктності учня-читача.

З огляду на переваження навчальної програми, виділити окремий урок на роботу з цілями чи проведення рефлексії і оцінки досягнення цілей можна хіба що на початку і в кінці навчального року на вступному і заключному занятті. На вступному/завершальному уроці з вивчення теми (першому/останньому уроці в семестрі) на це відводимо від 15 до 20 хвилин. Таким чином, ці уроки також стають комбінованими, оскільки мають дві дидактичні цілі: засвоєння нових знань, формування умінь + ціле- і смислевизначення щодо вивчаного матеріалу; контроль знань, умінь і навичок + оцінювання і корекція навчальної діяльності.

З точки зору сучасних підходів до розуміння сутності навчального процесу в ньому беруть участь два суб'єкти: учень і вчитель. І лише учитель-суб'єкт здатний сформулювати такого ж суб'єкта учня. А для цього він повинен наділити власну діяльність особистісними смислами. Важливо пам'ятати, що лише учитель-читач може сформулювати успішного читача-учня. Перший крок до цього — формулювання свого читацького надзавдання, забезпечення діалогічності уроку літератури: спільного пошуку відповідей на значущі для обох — учителя і учня — ціннісно-смислові питання. І, звичайно ж, присутність на уроці літератури насамперед в якості читача, словесне означення своєї читацької позиції.

...Учителі Рівненщини пропонують своє бачення шляхів формування учня-читача. Їхні судження, пропозиції, методичні підходи можуть викликати запитання, а може, й сумніви. І це природно. Автори розглядають можливі зауваження і міркування як спонуку до роздумів, подальших пошуків, дискусії з приводу однієї з найактуальніших проблем літературної освіти — формування учня як суб'єкта читацької діяльності. Відтак будемо вдячні за відгуки і побажання. Їх можна надіслати персонально, а також розміщувати на сайті особистісно зорієнтованого навчання української літератури ozonlit.org. Можна також замовити примірник календарного і поурочного планування з української літератури на II семестр через редакцію або звернувшись до автора цієї публікації.

Календарно-тематичне планування уроків української літератури

(5 клас, 1 семестр, 1 тема)

№	Зміст	К-ть год.	Дата	Цілі уроку	Методи, прийоми, види, форми робіт
1	Ціле- і смислевизначення з курсу української літератури 5 класу. Вступ. Слово в житті людини. Краса світу і людської душі в художньому слові. Образне слово — першоелемент літератури. ТЛ: образне слово.	1		Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися під час вивчення української літератури у I семестрі; зміст понять <i>образне слово, читач, уміти читати, читання; специфіку організації навчальної діяльності у 5 класі; роль оволодіння організаційно-діяльними вміннями та їхні види.</i> Учні вмітимуть: розповісти про роль художнього слова в житті людини; <i>пояснити мету і значення оволодіння оргдіяльними вміннями.</i>	Розповідь учителя, бесіда, поетична (або ігрова) хвилинка, коментоване читання, пошук ключових слів, виконання творчого завдання.
2	Початок словесного мистецтва: фольклор і літописи. Види мистецтва. Художня література як мистецтво слова.	1		Учні знатимуть: назви видів мистецтва; зміст понять <i>фольклор, літописи, художня література; форми оцінювання емоційного стану; назви оргдіяльних умінь: цілевизначення, планування, оцінювання.</i> Учні вмітимуть: визначити спільне й відмінне між творами фольклору й художньої літератури, називати види мистецтва; відрізняти художню творчість від інших видів діяльності людини; <i>пояснити мету і значення оволодіння загальнонавчальними вміннями.</i>	Розповідь учителя, бесіда, поетична хвилинка, прослуховування музичних творів, перегляд презентації; фотопрезентації; робота з підручником.
3	СВІТ ФАНТАЗІЇ, МУДРОСТІ Ціле- і смислевизначення з теми "Міфи, легенди, перекази, народні казки". Первісні уявлення про весвіт і людину в міфах "Про зоряний Віз", "Берегиня", "Дажбог", "Неопалима купина".	1		Учні знатимуть: зміст виучуваних міфів, ідеї творів, імена головних язичницьких слов'янських богів, визначення поняття <i>міф.</i> Учні вмітимуть: розповідати про виникнення міфів, переказувати та тлумачити їх зміст, уявляти прочитане, розповідати про виховне значення міфів, пояснювати роль реального і уявного у житті людей; <i>визбирати із загального переліку цілей найбільш значущі.</i>	Виразне читання, "мікрофон 1", "смайлики", передбачення, перегляд презентації, взаємоконтроль у парах, робота в групах, укладання схеми, "порушена послідовність" "незакінчене речення", інсценізація.
4	Реальні та фантастичні елементи людської поведінки в легендах "Як виникли Карпати", "Чому в морі є перли і мушлі", "Чому пес живе коло людини?".	1		Учні знатимуть: зміст виучуваних легенд; визначення поняття <i>легенда;</i> <i>коло проблем, які будуть вирішуватися на уроці, очікуваний рівень навчальних досягнень; назви читацьких умінь; назви і зміст оргдіяльних умінь: цілевизначення, планування, рефлексія, оцінювання.</i> Учні вмітимуть: розповісти про виникнення легенд; переказувати їх, тлумачити зміст; уявляти прочитане, розповідати про враження; пояснити роль і місце реального і фантастичного в житті людини; розрізняти реальне і фантастичне у виучуваних творах; <i>пояснити значення уяви й емпатії у сприйнятті фольклорних творів; розкрити сутність понять цілевизначення, планування; вибрати з цілей вивчення теми ті, що стосуються уроку.</i>	Парне читання, читання у ролях, парний переказ, "незакінчене речення", бесіда, "мікрофон 1", гра "Так - Ні", віртуальна екскурсія.
5	Народні перекази: "Білгородський кисіль". Мужність, відвага, винахідливість наших предків у боротьбі з ворогами.	1		Учні знатимуть: зміст переказу "Білгородський кисіль"; <i>назви і зміст оргдіяльних умінь.</i> Учні вмітимуть: переказувати й коментувати окремі епізоди твору, уявляти прочитане, розповісти про враження, розрізняти реальне й фантастичне у переказі; <i>визбирати з цілей, запропонованих учителем, ті, що стосуються уроку, визначити власні цілі уроку.</i>	Розповідь учителя, "незакінчене речення", бесіда, вибіркового переказ, виразне читання.
6	Народні перекази: "Прийом у запорожці", "Ой Морозе-Морозенку". Лицарство та відвага запорозьких козаків. ТЛ: міф, фольклор, легенда. Переказ.	1		Учні знатимуть: зміст переказів "Прийом у запорожці" та "Ой Морозе-Морозенку"; зміст літературознавчих термінів: міф, фольклор, легенда, переказ. Учні вмітимуть: переказувати й коментувати окремі епізоди твору, уявляти прочитане, розповісти про враження, створювати "дерево козацької слави"; <i>з цілей вивчення теми вибрати ті, що стосуються уроку, визначити власні цілі уроку, оцінювати свою роботу.</i>	Розповідь учителя, "незакінчене речення", "мікрофон 2", робота з таблицею "ЗХД", групування, самооцінювання, бесіда, вибіркового переказ, виразне читання.
7	Література рідного краю. Легенди мого краю.	1		Учні знатимуть: зміст легенд про походження назв населених пунктів Кореччини, особливості виразного читання прозових творів.	Слово вчителя, бесіда, робота у парах,

			Учні вмітимуть: сприймати народні легенди як одну із форм духовної спадщини рідного краю, виразно читати легенди, осмислювати їх зміст, ставити запитання до тексту; <i>визначати цілі уроку, рефлексувати й оцінювати досягнення.</i>	"незакінчене речення", виразне читання, "поділися враженням", передбачення.
8	Розвиток мовлення. Складання казок (усно і письмово).	1	Учні знатимуть: вимоги до складання казки, критерії оцінювання творчої роботи. Учні вмітимуть: колективно і самостійно складати казку; планувати роботу; <i>аналізувати досягнення цілей, відрефлексувати власну роботу на уроці.</i>	Слово вчителя, бесіда, словникова робота, самостійна робота (складання казки).
9	Народні казки Тематика і різновиди народних казок. Перемога правди над кривдою в казці "Про правду і кривду" .	1	Учні знатимуть: визначення поняття <i>народна казка</i> ; тематику і різновиди народних казок, зміст виучуваної казки, особливості виразного читання. Учні вмітимуть: уявляти прочитане, розповідати про враження, переказувати казку, ставити запитання до тексту, героїв; на основі змісту казок з'ясувати народне розуміння та розповідати про власні погляди на добро і зло; пояснити роль фантастичних елементів у казці; характеризувати казкових героїв, давати власну оцінку їхнім рисам, учинкам; проводити аналогію із сучасним життям; <i>усно відрефлексувати власну діяльність на певному етапі уроку, характеризувати себе як читача.</i>	"Незакінчене речення", передбачення, робота із заголовком, "мікрофон - 1", словникова робота, читання в особах; спільні запитання до героїв твору; бесіда, виразне читання, словесне малювання, "мозковий штурм".
10	Уславлення мудрості, кмітливості людини у казці "Мудра дівчина" . Побудова казки.	1	Учні знатимуть: зміст казки "Мудра дівчина", особливості її побудови, виразного читання. Учні вмітимуть: розповідати про враження, переказувати казку від імені дійових осіб, створювати словесні портрети казкових героїв, ставити запитання до тексту, героїв; на основі змісту казки коментувати народне розуміння добра і зла; давати власну оцінку рисам та вчинкам персонажів; проводити аналогію із сучасним життям; <i>усно відрефлексувати власну діяльність у кінці уроку.</i>	"Квітка побажань", "передбачення" (робота із заголовком), "незакінчене речення", словникова робота, "словникова мозаїка", самостійне формулювання запитань, розповідь (переказ) від імені героя, виразне читання, метод ПРЕС, словесне малювання.
11	Реальне й фантастичне в казці "Летючий корабель" . Повчальний зміст казки. ТЛ: народна казка.	1	Учні знатимуть: зміст поняття <i>народна казка</i> ; зміст казки "Летючий корабель", особливості її побудови й виразного читання. Учні вмітимуть: уявляти прочитане; переказувати казку; давати власну оцінку рисам та вчинкам героїв; ставити запитання до тексту, створювати словесні портрети казкових героїв; пояснити роль фантастичних елементів у казці; <i>усно відрефлексувати власну діяльність на певному етапі уроку.</i>	Читання в особах, словникова робота, гра "Пароль", "незакінчене речення", робота в парах, передбачення, словесне малювання, бесіда.
12	Українська народна казка "Ох" . Фантастичне й реальне в казці.	1	Учні знатимуть: зміст казки, особливості її виразного читання. Учні вмітимуть: виразно читати казку, засобами виразного читання передавати настрій твору; осмислювати зміст; висловлювати ставлення до описаних у казці подій. <i>самостійно визначати власні цілі та узгоджувати з цілями, визначеними вчителем.</i>	Асоціювання, бесіда, читання із зупинками, словесне малювання.
13	Повчальний зміст казки "Ох" .	1	Учні знатимуть: основну думку казки. Учні вмітимуть: виразно читати й переказувати уривки з казки, аналізувати ситуації, змальовані в ній; ставити запитання до героя казки; розкривати основну думку твору, аргументовано висловлювати власні міркування щодо прочитаного, відрефлексувати власну діяльність.	Візуалізація, "порушена послідовність", бесіда, робота в парах, ПРЕС, "незакінчене речення".
14	Позакласне читання. Казки моєї родини.	1	Учні знатимуть: зміст народних казок, їх різновиди; складові частини казки, відмінність між народними та літературними казками. Учні вмітимуть: виділяти головне в прочитаному, аргументовано висловлювати власну думку, визначати тему та головну думку твору, оцінювати поведінку персонажів; <i>визначати цілі уроку, відрефлексувати свою діяльність.</i>	"Незакінчене речення", слово вчителя, бесіда, робота в групах, випереджувальні завдання, інсценізація, укладання "квітки цінностей", "ти мені - я тобі", "дерево очікувань", гра "Хто відгадає?"
15	Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми "Міфи, легенди, перекази, народні казки" .	1	Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях. Учні вмітимуть: відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху.	Бесіда, вікторина, самоаналіз "папки успіху".
16	Контрольна робота. Міфи, легенди. Народні казки. Тести.	1	Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого. Учні вмітимуть: робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів; сформулювати значення ролі вивченого для особистого розвитку; <i>рефлексувати та оцінювати досягнення.</i>	Словесний настрій, виконання тестових завдань, бесіда, незакінчене речення.